

**Masarykova univerzita Brno
Filosofická fakulta
Ústav pedagogických věd**

**K vývoji vzdělávání dospělých v 19. a 20. století
(seminární práce do Andragogiky)**

**Vypracovali: Jan Sklenář
Aleš Pavelka**

Brno, dne 25. 5. 2004

I. Lidová osvěta na úrovni spolků - 19. století

Pedagogika dospělých, jejímž předmětem zkoumání je výchova a vzdělávání dospělých se jako samostatná dílčí pedagogická disciplína konstitovala teprve v polovině 20. století. Ale už ve století předchozím (19. stol.) ji předcházela jiná forma, která byla rozšířena po celém civilizovaném světě: forma lidové osvěty. Ta se prosazovala v rámci spolků, které byly zakládány úměrně s rostoucí mírou emancipace obyvatelstva v jednotlivých zemích a jejich politizací. Nejprve však nahlédněme na názory jednotlivých myslitelů pocházejících z Ruska, Dánska, Anglie. Poté přistoupíme k jednotlivým osobnostem v našich zemích, kteří se vzděláváním dospělých zabývali a nakonec nastíním pohled na vybrané spolky a instituce které se touto činností u nás zabývali.

Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (1828 - 1889) velký myslitel carského Ruska se díval na výchovu jako na prostředek osvobozující poddané z carského jha. Třebaže to zní možná poněkud nadneseně, musíme si uvědomit v jakých otřesných podmínkách bezprávní mužiči žili. Černyševskij byl proto přesvědčen, že právě hlubokým a soustavným vzděláváním může pracující (dosud pologramotný) lid dosáhnout vyšší kulturní úrovně a dobýt i politické moci. Vyslovoval nové požadavky na učitele, na rozvoj didaktiky a na tvorbu učebnic. Zdůrazňoval sebevzdělávání a mimoškolní výchovu. Prohlásil, že literatura je učitelkou dospělého člověka (Gallo, Škoda, 1986). Třebaže názory Černyševského byly v zaostalém Rusku jistě velmi prozíravé, s některými jeho požadavky si dovolím nesouhlasit. Jak mohlo pomoci zaostalému "mužikovi", či "chlopovi" z obsazeného Polska sebevzdělávání, když mnohdy neměl ani pevný základ ve vzdělávání, o který by opřel? A i kdyby ho měl, je přece dobře známo, že lidé kteří jsou na příklad vyučeni tak se často k dalšímu vzdělávání příliš nehrnou a zůstávají na stejné úrovni, třebaže základní (a mnohdy i vyšší) vzdělání mají za sebou. Možná jsou má slova příliš odvážná a nepodložená fakty, ale jde mne spíše o námět k úvaze, než o tvrzení. Myslím si, že důsledná (a jím ostatně také navrhovaná) mimoškolní výchova, ve formě různých kroužků zvyšujících kvalifikaci a odbornost, či rozšiřujících duševní obzor dospělého posluchače by v tehdejší Rusku zapůsobila lépe.

K dalším ruským myslitelům propagujícím ve svém díle vzdělávání dospělých musíme přiřadit **Nikolaje Alexandroviče Korfa** (1835 - 1883), který byl průkopníkem ve zřizování nedělních škol pro dospělé (viz příklad z Anglie), **Iľju Nikolajeviče Uljanova** (1831 - 1886) který zřizoval pedagogické kurzy pro učitele, za účelem přípravy na osvětovou práci mezi lidmi. Nesmíme opomenout ani **Nikolaje Fedoroviče Bunakova** (1837 - 1905), jenž rozvinul mnohostrannou mimoškolní a kulturně - osvětovou práci. Založil i lidovou knihovnu a ochotnické divadlo, zorganizoval všeobecně vzdělávací večerní školu pro dospělé. Ani slavný **Lev Nikolajevič Tolstoj** (1828 - 1910) ve svém díle neopomněl připomenout význam celoživotního vzdělávání. Sám usiloval zejména o vzdělávání venkovského lidu a přišel s výzvou aby lid vzal lidové vzdělávání do svých rukou.

V Dánsku se o vzdělávání dospělých zasloužil zejména **Mikuláš Frederik Severín Gruntvig** (1783 - 1872), který propagoval v 30. letech 19. stol. myšlenku lidových vysokých škol. Jako demokrat a obránce rolníků se snažil o to, aby se jim poskytlo vyšší vzdělání. Jeho snahy měli realizovat lidové univerzity, tzv. "lidové vysoké školy" (folkehojskole). Obsahem jejich vyučování měla být skandinávská kultura a především výchova člověka. Úloha lidové univerzity nespočívala v přípravě na povolání, ale na občanský život. Základními předměty vyučování měli být humanistické předměty: historie, literatura a skandinávská mytologie. První lidová univerzita vznikla roku 1844 na jeho návrh v Rødingene.

Další rozvoj těchto univerzit je spojen s jménem **Kristiána Kolda** (1816 - 1870). Pod vlivem Gruntvigových idejí založil v roce 1851 lidovou univerzitu v Rizlingu. Zásluhou K. Kolda se lidové univerzity organizovali jako školy pro rolníky. V prvním plánu usilovali o rozvoj osobnosti rolníka, vzdělávání občana a aktivitu v národním životě.

Vlastní rozvoj lidových univerzit nastal po roce 1864, po porážce Dánska Pruskem. V tom roce jich bylo v Dánsku sedm, v roce 1874 již 54 a do roku 1914 jejich počet vzrostl na 75. Pod vlivem hospodářských a kulturních proměn se však změnil pozvolna jejich ráz, a pomalu přešly na výuku hospodářských věd. Opět zde vidíme obrat k praktickým předmětům ! V druhé polovině se lidové univerzity rozšířily i do přilehlých zemí. Od roku 1864 se začali zakládat v Norsku, od roku 1868 ve Švédsku a od roku 1889 ve Finsku. Postupně se rozšířily i do dalších zemí Evropy (např. Polsko).

V Anglii jako speciální instituce zabývající se vzděláváním dospělých vznikla díky docentu **Jamesi Stuartovi** v roce 1867 "všeobecná univerzita". Jednalo se nejprve v podstatě o série přednášek určených pro ženské organizace, dělníky, železničáře apod.. Úspěchy Stuarta povzbudily k vytvoření všeobecných univerzit. V roce 1873 univerzita v Cambridge podpořila jeho návrh a tak s jejím přispěním mohla vzniknout I. všeobecná univerzita zvaná "University extension". Vyučování se dělo opět pomocí série přednášek a jelikož byl zaznamenán velký úspěch, brzy vznikly další univerzity. V roce 1886 již existovalo v Anglii 172 všeobecných univerzit se 16 000 účastníky, v roce 1891 jich bylo 457 s 50 000 účastníky.

Další rozvoj všeobecných univerzit přinesl nové myšlenky : jednou z nich bylo uskutečňování letních soustředění, mimo to však všeobecné univerzity kladly velký důraz na sebevzdělávání. Pro podporu dělníků, kteří studovali na všeobecných univerzitách vznikla v roce 1903 podpůrná organizace "Dělnické vzdělávací sdružení". Všeobecné univerzity, a to je třeba poznamenat, ovlivňovaly i život na klasických britských univerzitách, jelikož ty se musely více otevírat okolnímu světu. Na závěr je třeba dodat, že systém všeobecných univerzit se postupně z Anglie rozšířil do celého světa a všeobecné univerzity vznikaly nejen v Evropě, ale i v USA, v Indii a Austrálii (Gallo, Škoda, 1986).

V Českých zemích se snahy o zlidovění výchovy a vzdělávání objevily (tak jako ostatně ve více zemích) ve větší míře až s emancipací širších vrstev obyvatelstva, která souvisela v 2. pol. 18. stol. s josefinskými reformami. V roce 1773 byl zrušen jezuitský řád, v roce 1774 byl vydán školní řád Jana Ignáta Felbigera a roku 1781 byla zrušena roboty. Tyto aspekty samozřejmě napomohly otevřít cestu k větší ekonomické a politické samostatnosti celého národa a jeho obrozeneckých představitelů, kteří začali uvažovat i o vzdělávání dospělých. Značným pomocníkem jim v tom byla od roku 1784 "Královská česká společnost nauk", později přeměněná na dnešní "Akademii věd", která samozřejmě zpřístupňovala poznání širším vrstvám. Pro šíření vzdělanosti mezi vrstvy prostého lidu měli nedocenitelnou hodnotu nejprve jazykovědci, jako **Josef Dobrovský** (1753 - 1829) a **Josef Jungmann** (1773 - 1847) kteří důrazem na svébytnost a rozšíření češtiny umožnily lidovým vrstvám podíl na vzdělávání. Obsah osvětové činnosti, na niž se kladl v době národního obrození důraz, spočíval v ideji slovanské vzájemnosti, kterou zformulovali Ján Kollár, Pavel Josef Šafařík, František Ladislav Čelakovský a František Palacký. Tato idea se také velmi prosazovala v bouřlivém roce 1848, který i přes porážku demokratických přinesl na příklad zrušení poddanství a rozšíření měšťanských besed a vzdělávacích spolků. Nelze také opomenout myšlenky některých radikálních demokratů, jako byl na příklad **Karel Sabina**, který prosazoval politické vzdělávání lidu a revoluci pokládal za nejlepší školu převýchovy širokých vrstev pracujících. Po porážce demokratických sil v roce 1848 však nastal bachovský absolutismus a úsilí o výchovu a vzdělávání dospělých muselo být odsunuto až do let šedesátých a pozdějších, kdy vzniká velké množství osvětových knihoven a prosazovalo se i vzdělávání žen. Za tímto hnutím stál **Vojta Náprstek** (1826 - 1894), který umožnil ženám nejen vyšší vzdělání, ale zpřístupnil jim i přístup do veřejného života. Spolu s **Karolínou Světlou** (1830 - 1889) zakládá "Klub dam", který vyvíjí poměrně bohatou kulturně - osvětovou činnost ve formě popularizačních přednášek, besed atd.. V té době se také rozšiřuje tělocvičné hnutí **Miroslava Tyrše** (1832 - 1884) který propagoval zdravotní, výchovnou, estetickou a brannou úlohu tělesného cvičení ve své organizaci "Sokol".

V osmdesátých letech 19. stol. nastal nebývalý rozvoj spolkového života, jelikož vzniklo velké množství dělnických, čtenářských, učitelských, pěveckých a divadelnicko - ochotnických spolků. Mezi významné instituce lze zařadit pěvecký spolek "Hlahol", "Uměleckou besedu" a spolek pro veřejné přednášky "Osvěta", na jejíž činnosti se podíleli mimo jiné **Jan Otto** (1841 - 1916) a **Otakar Hostinský** (1847 - 1910). Ve vývoji osvěty měl důležité místo i časopis "Osvěta", který byl založen v roce 1871. Nesmíme zapomenout též na četné národní jednoty (např. "Národní jednota pošumavská") které mimo svou vlasteneckou činnost zakládali knihovny a podíleli se na vzdělávání lidu (Řehořková, 1985).

Na samém konci 19. stol vzniká zřejmě dosud nejvýznamnější vzdělávací instituce pro dospělé : "Dělnická akademie". Byla založena v roce 1896 jako jednota českých dělnických spolků v Čechách. V jejím programu bylo pořádání přednášek, hudebních produkcí, divadelních představení, výstav, vydávání časopisů, zakládání knihoven a dalších aktivit. Jejími zakladateli byli významní představitelé české sociální demokracie Josef Krapka a Josef Steiner, k založení však přispěl i **T. G. Masaryk** (1850 - 1937). Dělnické akademii šlo nejen o popularizaci věd, nýbrž i o vyšší politické vzdělání širokých vrstev. Osvětovou činnost organizovala Dělnická akademie jak v Praze, tak i mimo ni (a to formou zakládání poboček), vydávala populárně vědecké spisy, vlastní časopis (od roku 1907) a organizovala i dělnické výstavy. Na Dělnickou akademii v podstatě navázala v roce 1898 založená organizace "Ústřední škola dělnická" české strany národně socialistické, která však byla zaměřena především na mladou generaci.

Na závěr je třeba říci (při pohledu na velkou škálu osvět), že koncem 19. století se ve vzdělávání dospělých, uskutečňovaném v naší zemi formou osvětové činnosti odrážely dvě tendence:

1. specializační - tato tendence se projevovala ve specializaci jednotlivých osvět dle věkových kategorií a zaměření.
2. koordinační - tato tendence se projevovala snahou vytyčit společné úkoly veškeré osvětové činnosti, postavit ji na dobrou obsahovou a organizační úroveň prostřednictvím ústředí, jenž by bylo na tuto práci připraveno (Beneš, 1999).

Pokud mohu zhodnotit průběh osvětových snah ve mnou vylíčených zemích, musím ocenit zejména hnutí "všeobecných univerzit" v Anglii a "Dělnickou akademii" založenou na samém sklonku 19. století u nás. Je třeba totiž ocenit, že systém vzdělávání dospělých pomocí přednášek nebyl v mnohém ohledu překonán dodnes a využívá se ho zejména při vzdělávání "gerontů" - dospělých v důchodovém věku.

II. Vzdělávání dospělých v první polovině 20. století

Na počátku právě uplynulého století se v oblasti vzdělávání dospělých pokračovalo v již zavedených formách. V našich zemích i na celém světě probíhal sjednocovací proces, jako příklad můžeme uvést vznik "Svazu osvětového" v roce 1906, který navázal na předchozí činnost "Ústředního vzdělávacího sboru". Svaz osvětový měl čtyři pracovní odbory : organizační, přednáškový, knihovní a umělecký. Tiskovým orgánem se stal časopis "Česká osvěta". Podobnou činnost jako Svaz osvětový vykonával i "Ženský klub český", organizace vzniklá v roce 1904, která sjednocovala ženy v naší zemi a pořádala pro ně přednášky, koncerty a kurzy. Naproti tomu v tělovýchovném hnutí, které mělo svou oblast působnosti i ve vzdělávání a výchově dospělých nastala diferenciací : postupně kromě Sokola vznikly i "Dělnické tělocvičné jednoty", "Orel" a "Klub českých turistů". Je třeba poznamenat, že celé tělovýchovné hnutí se od počátku minulého století velmi zpolitizovalo, ostatně jako celé osvětové hnutí. První světová válka samozřejmě zbrzdila rozvoj snah o vzdělávání dospělých nejen u nás, ale i na celém světě.

Po roce 1918 se Svaz osvětový proměňuje v roce 1921 na "Masarykův lidovýchovný ústav" který v sobě zahrnoval jednotlivé vzdělávací organizace (Dělnická akademie, Ústřední škola dělnická a další). S organizacemi, které prováděly lidovýchovnou činnost, byl Masarykův lidovýchovný ústav spojen poradenskou činností. Mimo tento ústav vznikají na popud samostatného československého státu zákonným nařízením místní osvětové komise, jež měly za úkol pořádat lidovýchovné kurzy na různá témata (hospodářství, zdravotnictví, kultura, politika apod.).

Jako zvláštní organizace vzniká v období 1. republiky instituce "Lidových škol" (dle vzorů z Dánska a Anglie). Dělí se na lidové školy večerní a internátní. Zprostředkovávala dospělým účastníkům v pevně stanovených kurzech série přednášek, výkladů či cvičení, konaných alespoň dvakrát týdně. Lidové školy se podle svého zaměření dělily na všeobecné kurzy, praktické kurzy, přednáškové kurzy, odborné kroužky a besedy. Lidové školství bylo však volným útvarem a jeho rozvoj záležel na místní iniciativě. Zde lze upozornit, že tato forma vzdělávání již zohledňoval dříve poněkud opomíjenou cílovou skupinu občanů v důchodovém věku, kteří se nyní pomocí těchto přednášek, kurzů i besed mohli dále sebevzdělávat.

Nesmíme také opomenout vznik a působnost speciálních "vzdělávacích kurzů pro nezaměstnané", které vznikly v období hospodářské krize. Kurzy sestávaly jednak ze všeobecně vzdělávací části a odborné části (v podstatě podnikové vzdělávání).

V období druhé světové války byly tyto instituce bohužel zrušeny a na jejich místo nastoupil zideologizovaný "Úřad lidové osvěty", který měl sloužit cílům fašistické ideologie a germanizace našeho obyvatelstva. Tento úřad byl později reorganizován na "Ministerstvo lidové osvěty" (ač s osvětou nemělo nic společného). Zřízení z tohoto ministerstva v podstatě jen vykonávali dozor nad veškerou osvětovou prací, ve které se nesmělo objevit nic "závadného" (Řehořková, 1985) Vývoj lidové osvěty a vzdělávání dospělých, jakož i občanů v důchodovém věku po druhé světové válce v naší zemi v podstatě ulpíval na dosavadních formách práce (podnikové vzdělávání, přednášky, kurzy, besedy) a projevoval se opět (stejně jako za okupace) některými negativními tendencemi, jako byl na příklad státní dozor nad tím, co je a není vhodné apod.

Na závěr bych rád ještě zmínil některé významné pedagogy a myslitele, kteří se v první polovině 20. stol. zabývali vzděláváním dospělých.

Z našich myslitelů to byl zejména **T. G. Masaryk** (1850 - 1937), který se zasloužil svou prací o rozvoj vzdělávání dospělých. Byl spoluzakladatelem Dělnické akademie, která významně ovlivnila tuto oblast vzdělávání. V celém svém díle velmi oceňoval možnosti výchovy a osvěty, které chápal jako účinný nástroj dorozumění mezi jednotlivými třídami ve

společnosti. Jeho stoupencem byl i **František Drtina** (1861 - 1925), jenž se pokusil aplikovat Masarykovo učení na filosofii národní výchovy, kterou opíral o náboženství. Dalším myslitelem v této oblasti byl **František Krejčí** (1858 - 1934), jenž ovlivněn pozitivizmem ve svém díle "Pozitivizmus a výchova" (1906) věnoval místo myšlenkám o vlivu tohoto filozofického směru na vzdělávání dospělých (Veselá, 1992).

Ze zahraničních myslitelů to byl především **Edward Lee Thorndike** (1874 - 1939) zakladatel tak zvané "dynamické pedagogiky" která staví na experimentálních výzkumech. Thorndike chtěl dokázat, že vzdělávání dospělých je podmíněno jejich zájmem a silou vůle. Toto své paradigma dokazoval pomocí testů a výzkumů. Dalším představitelem v této oblasti byl **John Dewey** (1859 - 1952), který chápal výchovu a vzdělávání subjektivně - idealisticky a podle toho také navrhoval své zásady v této oblasti. Pokládal za ideál dobře žít a prosperovat a celý systém vzdělávání dospělých chápal především praktickým způsobem.

Zajímavými myšlenkami do této oblasti vzdělávání přispěl i představitel individualistické pedagogiky a psychologie **Alfred Adler** (1870 - 1937), jenž za hlavní činitele ovlivňující i vzdělávání dospělých považoval u jedinců touhu po moci a pocit méněcennosti. Na tomto základě také v Rakousku rozvíjel "individualistickou lidovychovu" a to především v úseku poradenství pro rodiče (Gallo, Škoda, 1986).

Když bych měl zhodnotit vývoj vzdělávání dospělých v první polovině uplynulého století musel bych konstatovat, že mi jako nejpřirozenější forma připadala aktivita "lidových škol" v naší republice, která ostatně navazovala na zkušenosti z Anglie a Dánska. Svou formou pořádání přednášek, kurzů, odborných kroužků a besed by mně jako dospělému se zájmem o další vzdělávání nejvíce vyhovovala.

Použitá literatura

CIPRO, Miroslav: Průvodce dějinami výchovy. Praha: Panorama, 1984, 584 s.

GALLO, Jozef, ŠKODA, Karel: Dejiny pedagogiky dospelých. Bratislava: SPN, 1986, 272 s.

ŘEHOŘKOVÁ, Marie: Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých. Brno: MU Brno, 1985, 125 s.

KUČERA, Zdeněk, ŠTVERÁK, Václav a kol.: Chrestomatie z dějin pedagogiky. Praha: Karolinum, 1999, 491 s. ISBN 80-7184-626-0

VESELÁ, Zdeňka: České pedagogické myšlení mezi dvěma světovými válkami. Brno: MU Brno, 1992, 154 s. ISBN 80-210-0376-6